

ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΣΥΝΟΔΙΝΟΥ

Η ΙΦΙΓΕΝΕΙΑ Η ΕΝ ΤΑΥΡΟΙΣ ΤΟΥ ΕΥΡΙΠΙΔΗ

Μιά έρμηνευτική προσέγγιση*

Στή μνήμη του Δημητρίου Θ. Σακαλή

Στήν έργασία αύτή πραγματεύομαι κυρίως τὸ θέμα τῆς ἀνθρωποθυσίας σὲ συνάρτηση μὲ τὴν προγονική κατάρχαι πού βραίνει τὴν οἰκογένεια τῶν Ἀτρειδῶν. Ὅπως θὰ δοῦμε, αὐτὰ τὰ δύο ζητήματα ἀποτελοῦν τὸ ὑπόβαθρο τοῦ ἔργου, ἀναδύονται σὲ κρίσιμα σημεία τῆς δράσης καὶ ἐπηρεάζουν ἀποφασιστικά τὴν ἐκβάση της. Τὰ πορίσματα στὰ ὁποῖα καταλήγομε ἴσως συμβάλουν στήν ἐπανεκτίμηση ὀρισμένων ἀπόψεων γιὰ «αἷσια κατάληξη» τοῦ ἔργου, καὶ κατ' ἐπέκταση ἴσως προκλέσουν κάποια ἐρωτήματα ὡς πρὸς τὸν εἰδολογικὸ χαρακτηρισμὸ του.

Ἄς δοῦμε πρῶτα πῶς παρουσιάζονται οἱ ἀνθρωποθυσίες ἀναφορικά μὲ τοὺς βαρβάρους. Ὅπως πληροφορεῖ ἡ Ἰφιγένεια τὸ κοινὸ ἀπὸ τὸν πρόλογο ἀκόμα, οἱ βάρβαροι κάτοικοι τῆς Ταυρικῆς τελοῦσαν ἀνθρωποθυσίες καὶ πιὸ συγκεκριμένα θυσίαζαν πρὸς τιμὴ τῆς Ἀρτεμης ὅσους ξένους συνελάμβαναν στή χώρα τους. Δικό της καθῆκον στή χώρα αὐτή, στήν ὁποία τὴν ἔχρισε ἰέρεια της ἡ θεὰ μετὰ τὴ σωτηρία της στήν Αὐλίδα, ἦταν νὰ προΐσταται σὲ τέτοιου εἴδους θυσίες ραντίζοντας τὰ θύματα μὲ ἀγιασμὸ (π.χ. 40, 54, 58). Τὸ ἀποτρόπαιο αὐτὸ ἔθιμο τῶν βαρβάρων σχολιάζεται ἀπὸ τὴν ὀπτική γωνία τῶν Ἑλλήνων, οἱ ὁποῖοι δὲν τὸ ἀποδέχονται καὶ δὲν παραλείπουν νὰ τὸ καταδικάσουν σὲ κάθε ἐκκαιρία. Ἔτσι οἱ Ἑλληνίδες τοῦ Χοροῦ, μετὰ τὴ σύλληψη τῶν δύο νέων, τοῦ Ὀρέστη καὶ τοῦ Πυλάδου, εὐχονται στή θεά, ἂν τῆς εἶναι ἀρεστές, νὰ δεχθεῖ τίς θυσίες, πού σύμφωνα μὲ τὰ δικά τους ἦθι καὶ ἔθιμα δὲν εἶναι ὅσιες (463κ). Ἡ Ἰφιγένεια ἐπίσης, ἀπὸ τὸν πρόλογο ἀκόμα, ἐπισημαίνει πῶς μόνον τὸ ὄνομα εἶναι καλὸ

* Τὸ κείμενο αὐτὸ ἐλαφρὰ ἀναθεωρημένο ἀποτελεῖ τὸ δεύτερο μέρος διάλεξης, μὲ τίτλο «Διδάσκοντας Εὐριπίδη», ἡ ὁποία πραγματοποιήθηκε στίς 3-2-1994, στή σειρά μαθημάτων τοῦ Ἰδρύματος Γουλανδρή - Χόρν.

στις τελετές στις οποίες συμμετέχει, δηλαδή τις άνθρωποθυσίες (35κκ)¹. Σε άλλα σημεία του έργου δηλώνει πώς από εξαναγκασμό τελεί τὰ καθήκοντά της (595, 620) και διάχυτη είναι παντού ή βαθιά επιθυμία της νὰ ἀπαλλαγεί ἐπιτέλους ἀπὸ αὐτά (774κκ).

Τὸ ἔργο ὡστόσο δὲ μένει στὸ ἐπίπεδο αὐτό, τὸ ὁποῖο θὰ δικαιολογοῦσε ἕναν ὕμνο στὸν ἑλληνικὸ πολιτισμὸ μὲ ἀνάλογη καταδίκη τῶν βαρβάρων. Μιὰ προσεκτικὴ ἀνάγνωση τῆς τραγωδίας κάνει ἀμέσως φανερό ὅτι αὐτὴ λειτουργεῖ σὲ πολλὰ ἐπίπεδα. Δὲν ἔχομε μόνο τὴ δράση τὴν ὥρα πού ἐκτυλίσσεται ἡ ὑπόθεση τοῦ έργου. Τὸ παρὸν ἀποτελεῖ τὴν ἀφετηρία γιὰ νὰ ἀνοίξει ὁ ποιητὴς ἕνα διάλογο μὲ τὸ παρελθόν, δηλαδή μὲ τὰ γεγονότα ἐκεῖνα πού κατάληξη ἔχουν τὸ ἔργο, τὸ ὁποῖο παρουσιάζεται πάνω στὴ σκηνή. Τὰ γεγονότα αὐτὰ ἔχουν σχέση μὲ τὴν ἱστορία τῶν Ἀτρειδῶν, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὸν Τάνταλο καὶ φτάνοντας στοὺς τελευταίους ἀπογόνους τῆς γενιᾶς, τὸν Ὀρέστη καὶ τὴν Ἰφιγένεια. Τελευταῖα τὰ δύο ἀδελφία σηκώνουν τὸ βάρος τῆς προγονικῆς κατάρτας μὲ τις ἀνάλογες συνέπειες. Τὸ ἔργο ζωντανεύει μπροστὰ στοὺς θεατές, σὲ μικρότερο ἢ μεγαλύτερο βαθμὸ, σχεδὸν ὅλα τὰ κύρια ἐπεισόδια τῆς ἱστορίας τῶν Ἀτρειδῶν, ἰδωμένα ὅμως ἀπὸ τὸν ἀντίκτυπο πού ἔχουν γιὰ τοὺς δύο γόνους τῆς οἰκογένειας αὐτῆς².

Ἄς δοῦμε λοιπὸν τί συμβαίνει. Τὸ θέμα τῆς ἀνθρωποθυσίας εἶναι ἀπὸ τὰ κύρια θέματα τοῦ έργου³. Ὅπως εἶπαμε, ἡ Ἰφιγένεια ἔχει καθήκον νὰ ἀγιάζει τοὺς ξένους πού προορίζονται γιὰ θυσία καὶ ὑπάρχει ὁ κίνδυνος ἐν ἀγνοίᾳ της νὰ θυσιάσει καὶ τὸν ἀδελφὸ της μαζί μὲ τὸν Πυλάδη, πού αἰχμαλωτίσθηκαν στὴ χώρα τῶν Ταύρων⁴. Ἔτσι τὸ μισὸ μέρος τῆς τραγωδί-

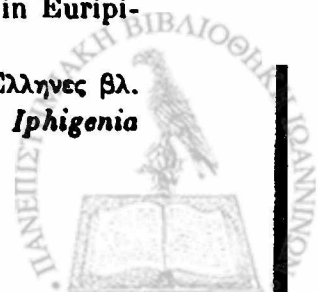
1. Βλ. James Diggle, *Euripidea: Collected Essays* (Oxford, 1994), σσ. 28-33, γιὰ μιὰ συζήτηση τῶν προβλημάτων τοῦ κειμένου, τὰ ὁποῖα παρουσιάζει τὸ σχετικὸ χωρίο (35-41).

2. Πρβλ. Bernd Seidensticker, *Palintonos Harmonia: Studien zu komischen Elementen in der griechischen Tragödie* (Göttingen, 1982), σσ. 201-202· Michael J. O'Brien, «Pelopid History and the Plot of Iphigenia in Tauris», *CQ*, 38 (1988), σσ. 101-102. Οἱ δύο αὐτοὶ μελετητές, ἀπὸ τὴ δική του ὀπτική ὁ καθένας, προβάλλουν τὴ σημασία τοῦ παρελθόντος γιὰ τὰ δύο ἀδελφία στὸ ἔργο.

Διαφορετικὴ ἀποψη ἐκφράζει ὁ Richmond Lattimore, transl. *Iphigenia in Tauris* (London, 1974), σσ. 5-6, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία τὸ παρελθὸν τῆς οἰκογένειας, παρὰ τοὺς ὑπαινιγμούς πού ὑπάρχουν σ' αὐτό, δὲ βαραίνει πάνω στὸ παρὸν τοῦ έργου, δηλαδή πάνω στὴ μοῖρα τῶν δύο ἀδελφῶν, τὰ ὁποῖα εἶναι προορισμένα νὰ ἐπιβιώσουν.

3. Βλ. π.χ. Karelisa V. Hartigan, «Salvation via Deceit: A New Look at the *Iphigenia at Tauris*», *Eranos*, 84 (1986), σσ. 120-21· *Eadem*, *Ambiguity and Self-Deception: The Apollo and Artemis Plays of Euripides* (Frankfurt am Main. Bern. New York. Paris, 1991), σ. 89· David Sansone, «The Sacrifice - Motif in Euripides' *IT*», *TAPA*, 105 (1975), σ. 286.

4. Γιὰ τὸ ζήτημα ἀν δηλαδή ἡ Ἰφιγένεια εἶχε προηγουμένως θυσιάσει Ἕλληνες βλ. π.χ. J. C. G. Strachan, «Iphigenia and Human Sacrifice in Euripides' *Iphigenia*

ας, πρὶν ἀπὸ τὴν ἀναγνώριση, γεμίξει ἀπὸ τὴν ἀγωνία μὴν τυχὸν καὶ πραγματοποιηθεῖ ἢ θυσία τῶν δύο νέων.

Ὡστόσο ἡ ἐπαπειλούμενη αὐτὴ ἀνθρωποθυσία προβάλλεται διαρκῶς πάνω σὲ μιὰ ἄλλη ἀνθρωποθυσία, ἡ ὁποία ἔχει ἤδη πραγματοποιηθεῖ πρὸ πολλοῦ. Πρόκειται γιὰ τὴ θυσία τῆς ἴδιας τῆς Ἰφιγένειας πού ἐγινε ἀπὸ τὸν πατέρα της. Αὐτὴ εἶναι ἡ συντελεσμένη ἀνθρωποθυσία καὶ αὐτῆς τις συνέπειες βλέπομε καὶ ἀκοῦμε πάνω στὴ σκηνή¹. Ἄς δοῦμε πρῶτα τὸ θῦμα τῆς θυσίας, τὴν Ἰφιγένεια. Ἡ Ἄρτεμη, πού εἶχε ἀπαιτήσει τὴ θυσία της, τὴν ἔσωσε τὴν τελευταία στιγμή, κυριολεκτικὰ κάτω ἀπὸ τὸ μαχαίρι τοῦ πατέρα της (26κκ). Τὸ τίμημα ὅμως τῆς σωτηρίας ἦταν βαρῦ. Ἡ θεὰ τὴν ἐγκατέστησε ὡς ἰερεὶά της σὲ μιὰ μακρινή, βάρβαρη χώρα, ἀποκόπτοντάς τὴν ἀπὸ κάθε οἰκεῖο περιβάλλον, ἀπὸ κάθε οἰκεῖα ἀνθρώπινη προυνσία. Καὶ τὸ χειρότερο τὴν ὑποχρέωσε νὰ παίρνει μέρος σὲ ἀνθρωποθυσίες, ἔστω κι ἂν δὲ χειριζόταν ἢ ἴδια τὸ φονικὸ μαχαίρι. Ἐχομε δηλαδὴ τὴν τυπικὴ περίπτωσι τῆς μετατροπῆς τοῦ θύματος σὲ θύτη, μὲ τὴ διαφορὰ πὼς ἡ Ἰφιγένεια δὲ δέχθηκε ποτὲ τὴ νέα της πατρίδα καὶ τὰ φοβερὰ καθήκοντά της². Ἀπόδειξη γι' αὐτὸ ἀποτελεῖ ἡ ἐπιστολὴ πού εἶχε ἐτοιμάσει ἀπὸ κεντρὸ πρὸς τὸν Ὀρέστη γιὰ νὰ τὴ σώσει ἀπὸ τοὺς Ταύρους καὶ τις ἀνθρωποθυσίες³. Ἡ Ἰφιγένεια τὴν ἐγκατάστασὴ της στὴν Ταυρίδα τὴ θεωρεῖ καταστροφὴ τῆς ζωῆς της. Ὅταν θρηνεῖ τὸ νεκρὸ, ὅπως πιστεύει, ἀδελφὸ της δὲν παραλείπει νὰ θρηνήσει καὶ τὴ ρημαγμένη ζωὴ της πού ἔχει ὡς συνέπεια νὰ κατοικεῖ τώρα ξένη σὲ ἀφιλόξενη χώρα, ἄγαμος, ἄτεκνος, ἄπολις, ἄφιλος, χωρὶς νὰ ἔχει γευθεῖ οὔτε τις κοριτσιίστικες οὔτε τις γυναικεῖες χαρές (218κκ)⁴.

Taurica, CP, 71 (1976), σσ. 131-40· David Sansone, «A Problem in Euripides' *Iphigenia in Tauris*», *RMPH*, 121 (1978), σσ. 35-47· Martin Cropp, «*Iphigenia in Tauris* 258-9», *Hermes*, 107 (1979), σσ. 249-52· Hartmut Erbse, *Studien zum Prolog der Euripideischen Tragödie* (Berlin. New York, 1984), σσ. 194-96· I. E. Στεφανῆς, «Θύσιες ἀνθρώπων καὶ σωτηρία στίχων στὴν Ἰφιγένεια τὴν ἐν Ταύροις», *ΕΦΣΠΘ*, Τεύχος Τμήματος Φιλολογίας, Τόμος α' (1991), σσ. 59-65.

1. Πρβλ. π.χ. C.A.E. Luschnig, «Euripides' *Iphigenia among the Taurians and Helen*: Così è, se vi pare!», *CW*, 66 (1972), σ. 158· Philip Vellacott, *Ironic Drama* (Cambridge, 1975), σ. 200.

2. Ἡ Luschnig, σ. 158, ἐπισημαίνει τὴν εἰρωνεία πού συνεπάγεται ἡ πράξι τῆς Ἄρτεμης, ἡ ὁποία ἔσωσε ἓνα θῦμα ἀνθρωποθυσίας γιὰ νὰ τὸ καταστήσει ἰερεὶά της σὲ ἄλλες ἀνθρωποθυσίες. Πρβλ. ἐπίσης Cedric H. Whitman, *Euripides and the Full Circle of Myth* (Cambridge, Massachusetts, 1974), σ. 10· Emanuela Masaracchia, «*Ifigenia Taurica*: un drama a lieto fine?», *QUCC*, 47 (1984), σ. 112.

3. Βλ. καὶ Anne Pippin Burnett, *Catastrophe Survived: Euripides' Plays of Mixed Reversal* (Oxford, 1971), σσ. 54-55· Masaracchia, σ. 116.

4. Πρβλ. O' Brien, σ. 112. Βλ. καὶ Richard Buxton, «*Iphigénie au bord de la*

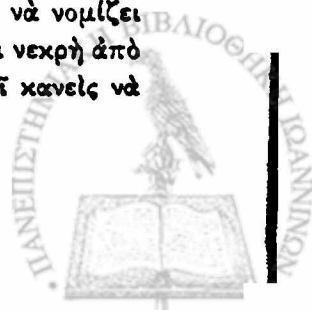
Ἐκεῖνο ὅμως ποῦ τὴν ἔχει τελεσίδικα σφραγίσει, τὸ ὁποῖο δὲν ξεπέ-
ρασε οὔτε καὶ πρόκειται νὰ ξεπεράσει ποτὲ εἶναι ἡ σφαγὴ τῆς ἀπὸ τὸν πα-
τέρα τῆς. Ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὡς τὸ τέλος τοῦ ἔργου τὸ θέμα αὐτὸ μὲ τὸν ἕναν
ἢ τὸν ἄλλον τρόπο ἐπανερχεται συνεχῆ καὶ ἀπὸ διαφορετικὲς ὀπτικὲς γω-
νίες¹. Χαρακτηριστικά, τόσο ἡ Ἰφιγένεια ὥσο καὶ οἱ ἄλλοι χαρακτῆρες τῆς
τραγωδίας ἀναφέρονται στὴ θυσία σὲ χρόνο ἱστορικὸ σὰν νὰ εἶχε πράγμα-
τι συντελεσθεῖ ἡ φοβερὴ ἀνθρωποθυσία. "Ὅσον ἀφορᾷ βέβια τὸν Ἀγαμέ-
μνονα, ἡ ἀνθρωποθυσία ἔγινε, γιατί δὲν ἔμαθε ποτὲ τὴν ἀντικατάσταση
ποῦ ἐπέφερε ἡ Ἀρτεμη, τὴν τελευταία στιγμή (8)².

Ἄς παρακολουθήσουμε πῶς παρουσιάζεται τὸ ὄριακὸ αὐτὸ γεγονός
σὲ ὁλόκληρο τὸ ἔργο. Πρῶτα ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ θύματος, τῆς Ἰφιγένειας.
Ἀναμφίβολα ἔχει γίνει στοιχεῖο τῆς ταυτότητάς τῆς. Ἀπὸ τοὺς πρώτους
στίχους τοῦ προλόγου ἡ Ἰφιγένεια συστήνεται ὡς ἐκείνη τὴν ὁποία ἔσφα-
ξε, ὅπως νομίζει, ὁ πατέρας τῆς στὴν Αὐλίδα (8κκ). Στὴ συνέχεια ἐνημε-
ρώνει τὸ κοινὸ σχετικὰ μὲ τὴν προϊστορία τῆς θυσίας καὶ ἀναφέρει στὸν
πρόλογο πάντα, τρεῖς φορές ἀκόμα τὴ σφαγὴ τῆς (20, 24, 27). Στὸ θρῆ-
νο γιὰ τὸν πεθασμένο, ὑποτίθεται, ἀδελφὸ τῆς δὲν παραλείπει νὰ μνημονεύ-
σει πάλι τὴ σφαγὴ τῆς (177), ἡ ὁποία ἔγινε αἰτία νὰ βρῖσκει τῶρα μα-
κριὰ ἀπὸ τὸν τάφο τοῦ Ὁρέστη. "Ὅταν στὸν ἴδιο θρῆνο ἀναλογίζεται τὴ
ζωὴ τῆς δὲ βρῖσκει τίποτ' ἄλλο νὰ πεῖ παρὰ τὸ ὅτι γεννήθηκε σφάγιον, θύ-
μα γιὰ τοῦ πατέρα τῆς τὴ λώβη (209κκ).

mer», *Pallas*, 38 (1992), σ. 210, σύμφωνα μὲ τὸν ὁποῖον ἡ Ἰφιγένεια τόσο στὴν Αὐλί-
δα ὥσο καὶ στὴ βάρβαρη χώρα βρῖσκειτὲς σὲ ὄριακὴ κατάσταση.

1. Βλ. ἐπίσης M. Platnauer, ed. *Euripides: Iphigenia in Tauris* (Oxford, 1938,
1960), σ. VI: Albin Lesky, *Ἡ τραγικὴ ποίηση τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων: Β' Ὁ Εὐριπί-
δης καὶ τὸ τέλος τοῦ εἴδους*, μετάφρ. Νίκος Χ. Χουρμουζιάδης (Ἀθήνα, 1989), σ. 230·
Whitman, σ. 9· Erbse, σσ. 193-94· Masaracchia, σσ. 112-14· Hartigan (1986), σσ.
120-21· *Eadem* (1991), σσ. 90-91.

2. Βλ. π.χ. Henri Weil, éd. *Euripide: Iphigénie en Tauride* (Paris, 1879), σ.
448, ad 8· Δ. Ν. Βερναρδάκης, *Εὐριπίδου Δράματα: Ἰφιγένεια ἢ ἐν Αὐλίδι, Ἰφιγένεια ἢ
ἐν Ταύροις* (Ἀθήναι, 1903), σ. 226, ad 8· Hartigan (1991), σ. 89. Ἀντίθετα, σύμφω-
να μὲ τὸν A.O. Halton, «Euripides and the Iphigenia Legend», *Mnemosyne*, 15
(1962), σ. 366, ὁ Ἀγαμέμνωνας τὴ στιγμή ποῦ εἶδε τὸ ἐλάφι στὸ βωμὸ πρέπει νὰ συνει-
δητοποίησε ὅτι ἡ Ἰφιγένεια τελικὰ δὲν πέθανε, ὅπως αὐτὸ ἀναφέρεται σαφῶς στὴν ἀγγε-
λικὴ ρῆση τῆς Ἰφιγένειας τῆς ἐν Αὐλίδι. Φαίνεται πάντως παρακινδυνευμένο νὰ ἐπικαλεῖ-
ται κανεὶς στοιχεῖα ἀπὸ ἕνα ἔργο γιὰ νὰ ἐρμηνεύσει ἕνα ἄλλο καὶ μάλιστα προγενέστερο.
Ἄλλωστε, τόσο ὁ στ. 785 (δοκῶν [Ἀγαμέμνων] ἐς ἡμᾶς ὄξυ φάσγαγον βαλεῖν) ὥσο καὶ
ὁ στ. 8 (ἔσφαξεν Ἑλένης οὐνεχ', ὡς δοκεῖ, πατήρ) δείχνουν τὸν Ἀγαμέμνονα νὰ νομίζει
ὅτι θυσίασε τὴν κόρη του. Ἐπίσης ἡ Ἰφιγένεια πρὶν τὴν ἀναγνώριση θεωρεῖται νεκρὴ ἀπὸ
ὄλους (771). Τέλος, ἂς σημειωθεῖ πῶς εἶναι μᾶλλον ριψοκίνδυνον νὰ ἐπιχειρεῖ κανεὶς νὰ
ἐκλογικεύσει πλήρως ἕνα λογοτεχνικὸ ἔργο.

Μετὰ τὴν σύλληψη τῶν δύο νέων καὶ σὲ ψυχικὴ ἀναταραχὴ ἀπὸ τὸ θάνατο, ὅπως πιστεύει, τοῦ Ὀρέστη, ἡ Ἰφιγένεια εὐχεται κάποιος ἄνεμος νὰ φερνε ἐκεῖ τὴν Ἑλένη καὶ τὸ Μενέλαο γιὰ νὰ ἐπανκλάβει ὅ,τι εἶχε κάνει σ' αὐτὴν ὁ πατέρας τῆς στὴν Αὐλίδα¹. Στὸ σημεῖο αὐτὸ περιγράφει τὴ σφαγὴ τῆς μὲ λόγια ποὺ δὲν ἀφήνουν πολλὰ περιθώρια γιὰ θεϊκὴ καταξίωση μιᾶς τέτοιας πράξης:

οὐ μ' ὥστε μόσχον Δαναΐδαι χειρούμενοι
ἔσφαζον, ἱερεὺς δ' ἦν ὁ γεννήσας πατήρ (359-60)².

Ἡ Ἰφιγένεια θυμᾶται ἐπιπλέον τὶς μάταιες ἱκεσίες πρὸς τὸν πατέρα τῆς, τὸ δόλο ποὺ χρησιμοποίησε γιὰ νὰ τὴν παρσύρει στὴν Αὐλίδα, τὸ γάμο δῆθεν μὲ τὸν Ἀχιλλέα, τὴν τραγικὴ κατάστασι τὴν ὥρα ποὺ ἐκεῖνος τὴν ἔσφαζε, ἢ μητέρα τῆς στὸ Ἄργος νὰ γιορτάζει τὸ γάμο τῆς καὶ ὅλο τὸ παλάτι νὰ ἀντηγεῖ ἀπὸ τραγούδια καὶ χαρὲς (365κκ).

Πάλι ὅταν πληροφορεῖται τὸ θάνατο τοῦ πατέρα τῆς ἀναφωνεῖ: ὦ πανδάκρυτος ἢ κτανούσα χῶ κτανῶν (553)³. Ὁ πατέρας τῆς εἶναι ὁ κτανῶν, ἐκεῖνος ποὺ σκότωσε τὸ παιδί του. Τὸ ἴδιο ἐπαναλαμβάνει ὅταν σὲ ἐρώτησή τῆς, ἀν θυμᾶται κανεὶς στὴν πατρίδα τὴ σφαγμένη κόρη, ὁ Ὀρέστης ἀπαντᾷ ἀρνητικά: τάλαιν' ἐκείνη χῶ κτανῶν αὐτὴν πατήρ (565).

Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι ἡ ἐπιστολὴ ποὺ στέλλει στὸν ἀδελφὸ τῆς ἀρχίζει μὲ τὴ σφαγὴ στὴν Αὐλίδα. Γράφει ἡ Ἰφιγένεια:

Ἡ ἦν Αὐλίδι σφαγεῖσ' ἐπιστέλλει τάδε (770).

1. Βλ. Lesky, σ. 230· Sansone (1975), σ. 284. Ἡ Luschnig, σ. 158, μιλάει γιὰ ἀντίφαση στὴ συμπεριφορὰ τῆς Ἰφιγένειας, ἢ ὅποια ἐνῶ δὲν ἐπιδοκιμάζει τὶς ἀνθρωποθυσίες, δὲ θὰ εἶχε ἀντίρρηση νὰ θυσιάσει τὴν Ἑλένη καὶ τὸ Μενέλαο. Μιὰ τέτοια ἀντίρρηση ὅμως θὰ μπορούσε νὰ δικαιολογηθεῖ ἀπὸ τὸ «δίκαιο τῆς ἀνταπόδοσης» (*lex talionis*) ἀπὸ τὸ γενικότερο ἀναβρασμὸ ποὺ ἔχει προκαλέσει στὴν Ἰφιγένεια ὁ ὑποτιθέμενος θάνατος τοῦ Ὀρέστη, καὶ ἀπὸ γενικότερους δραματικούς στόχους τοῦ ποιητῆ. Βλ. π.χ. Strachan, σ. 138· Στεφανῆς, σ. 62· Sansone (1978), σσ. 45-47, σύμφωνα μὲ τὸν ὁποῖον ὁ ποιητὴς ἔχει τὴν πρόθεση νὰ παρουσιάσει μιὰ Ἰφιγένεια ποὺ νὰ εἶναι συγχρόνως ἐμπειρος θύτης Ἑλλήνων καὶ ἀθῶα νέα, ἢ ὅποια θὰ ἀποδειχθεῖ ὁ κατάλληλος ἐξαγνιστὴς τοῦ Οἴκου τῶν Ἀτρειδῶν.

2. Οἱ παραπομπὲς στὸ κείμενο γίνονται σύμφωνα μὲ τὴν ἔκδοσι τοῦ James Diggle, ed. *Euripidis Fabulae*, II, Oxonii, 1981, 31989.

3. Βλ. Platnauer, σ. 107, ad 553: «Ἐὰν κτανῶν (ἢ γραφὴ τοῦ P) εἶναι σωστὴ, ἡ Ἰφιγένεια πρέπει, ὅπως προτείνει ὁ καθ. Murray στὸ κριτικὸ του ὑπόμνημα, νὰ σκέπτεται τὴν ἀπόπειρα τοῦ Ἀγαμέμνονα νὰ τὴ σκοτώσει στὴν Αὐλίδα. Ἀλλὰ ὑπὲρ τοῦ θανῶν (δεύτερο χέρι στὸν L) εἶναι ἡ συχνὴ συμπλοκὴ τοῦ κτανεῖν καὶ θανεῖν...».

Ἴσως ἡ ἐπιμονὴ τῆς Ἰφιγένειας στὸ γεγονὸς τῆς σφαγῆς τῆς ἀπὸ τὸν πατέρα τῆς νὰ συνηγορεῖ περισσότερο γιὰ τὴ γραφὴ κτανῶν, χωρὶς νὰ σημειώσομε τὶς εἰρωνικὲς δυνατότητες ποὺ ἐμπεριέχει μιὰ τέτοια διατύπωση, ἀφοῦ ὁ θύτης ἐγινε τελικὰ θύμα.

Ὁ J. Diggle στὸ κείμενό του ἔχει δεχθεῖ τὸ θανῶν, τὸ ὁποῖο ὁμολογουμένως δίνει πρὸς ἀστρωτὸν κείμενο.

Ἀκόμα πιὸ σημαντικό, τὴν ὥρα τῆς ἀναγνώρισης ἀναδύεται πάλι ζοφερό και δυσοίωνο τὸ φρικτὸ γεγονὸς τῆς σφαγῆς. Στὴν παρατήρηση τοῦ Ὁρέστη πὼς ἡ γενιά τους εἶναι εὐγενική, ἀλλὰ ἡ ζωὴ τους δυστυχισμένη, ἡ Ἰφιγένεια ὑπερθεματίζει λέγοντας:

ἐγὼ δ' ἄ μέλεος, οἶδ', ὅτε φάσγανον
δέρα 'φῆκέ μοι μελεόφρων πατήρ (852-3)¹.

Μὲ τὴν ἴδια ἔνταση ἐπανέρχεται τὸ θέμα καὶ μετὰ τὴν ἀναγνώριση. Σημεῖο ἀναφορᾶς πάντα ἡ σφαγὴ τῆς Ἰφιγένειας ἀπὸ τὸν πατέρα της. Ὅταν γίνεται ἡ ἀναγνώριση καὶ μὲ τὸν Πυλάδην, ἡ Ἰφιγένεια ἐξηγεῖ ὅτι ὁ νέος δὲν εἶχε γεννηθεῖ ἀκόμα, ὅταν τὴν ἔσφαζε ὁ πατέρας της (920). Στὴν ἱκεσία τοῦ Ὁρέστη νὰ σώσει τὸν ἴδιο καὶ τὸ πατρικὸ σπίτι τους, ἡ Ἰφιγένεια ἀπαντᾷ πὼς ἐπιθυμεῖ νὰ τὸ κάνει, χωρὶς νὰ κρατᾷει κακία στὸ φονιά (τῷ κτανόντι 991κκ)². Ἐπίσης ὅταν ἡ ἴδια προσεύχεται στὴν Ἄρτεμη νὰ τοὺς σώσει ἀναφέρεται πάλι στὸ φονικὸ χέρι τοῦ πατέρα (1082κκ)³.

Τέλος, ὁ φόνος της χρησιμοποιεῖται ἀπὸ τὴν Ἰφιγένεια ὡς μέρος τοῦ σχεδίου της γιὰ νὰ ἐξαπατήσει τὸ Θόαντα καὶ νὰ διαφύγουν ἀπὸ τὴ χώρα. Δὲν εἶναι ἀφέλεια τοῦ Θόαντα νὰ πιστέψει τὰ λόγια τῆς Ἰφιγένειας ὅτι δηλαδὴ αὐτὴ μισεῖ ὅλη τὴν Ἑλλάδα πού τὴ σκότωσε (1187). Εἶναι σαφὲς λοιπὸν ὅτι ἡ σφαγὴ τῆς Ἰφιγένειας ἀπὸ τὸν πατέρα της τὴν ἔχει σφραγίσει ἀνεξίτηλα καὶ θὰ τὴ συνοδεύει παντοῦ ὅ,τι κι ἂν συμβεῖ στὸ ἐξῆς⁴.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Ἰφιγένεια, μὲ τὸν ἴδιο τρόπο παρουσιάζουν τὴν ἀποτρόπαια πράξη τοῦ Ἀγαμέμνονα καὶ οἱ ἄλλοι χαρακτῆρες τοῦ ἔργου. Ὁ Ὁρέστης σχολιάζοντας τὸ γεγονὸς λέει στὴν ἀδελφή του: κι ἐγὼ κλαίω γιὰ ὅ,τι τόλμησε, ἀποκόπησε ὁ πατέρας (862). Ὁ Χορὸς εὐχεται νὰ πα-

1. Πρβλ. Ο' Brien, σ. 114, σύμφωνα μὲ τὸν ὁποῖον ὁ ποιητὴς στὸ σημεῖο αὐτὸ συσχετίζει ὅ,τι συνέβη στὴν Αὐλίδα μὲ τὴν παρ' ὀλίγο θυσία τοῦ Ὁρέστη. Μὲ ἄλλα λόγια, σὲ τελετουργικὸ ἐπίπεδο ἡ Ἰφιγένεια τέλεσε τὴν ἀναπαράσταση τῆς Αὐλίδας, πού εἶχε εὐχρηθεῖ στὸ στ. 358: τὴν ἐνθάδ' Αὐλιν ἀντιθεῖσα τῆς ἐκεῖ.

2. Βλ. καὶ Masaracchia, σ. 118.

3. Βλ. Maria Manuela Albuquerque de Barros, «A propósito de interpretação de ἐκ πατροκτόνου χερσός, *Ifigénia Taurica*, 1083», *Euphrosyne*, XV (1987), σσ. 213-16. Δὲ στάθηκε δυνατὸ νὰ δῶ τὴν ἐργασία αὐτή.

4. Διαφορετικὰ ἡ Burnett, σ. 52, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ἡ πικρία τῆς Ἰφιγένειας γιὰ τὰ γεγονότα τῆς Αὐλίδας ἐξαφανίζεται ὅταν συμπεριλαμβάνει στὸν οἶκτο της καὶ τὸν Ἀγαμέμνονα: τάλαιν' ἐκεῖνη χῶ κτανῶν αὐτὴν πατήρ (565). Βλ. ἐπίσης Vellacott, σ. 201, γιὰ μιὰ παρόμοια ἀποψη. Ὅμως ἡ ἐπιμονὴ τῆς Ἰφιγένειας νὰ ἐξακολουθεῖ νὰ μνημονεύει τὴ δική της σφαγὴ ἀπὸ τὸν Ἀγαμέμνονα καὶ μετὰ τὰ νέα γιὰ τὸ θάνατό του δηλώνει πὼς τὰ νέα αὐτὰ δὲν ἔδρασαν πάνω της τόσο καταλυτικά.

Γιὰ τὸν Sansone (1975), σ. 286, ἡ τελετουργικὴ ἀναπαράσταση τῆς θυσίας στὴν Αὐλίδα, τὴν ὁποία ὑφίσταται ὁ Ὁρέστης στὴν Ταυρίδα, ἔχει ὡς συνέπεια νὰ θέσει πέρασ τὴν παλαιὰ πικρία τῆς Ἰφιγένειας.

ρουσιαζόταν ἡ Ἑλένη, ἡ αἰτία ὄλων τῶν συμφορῶν, γιὰ νὰ πληρώσει μὲ τὸ ἴδιο νόμισμα ποὺ πλήρωσε ἡ Ἰφιγένεια στὴν Αὐλίδα (439κκ).

Ἀκόμα καὶ ὁ βάρβχρος βουκόλος, ποὺ εἶναι ἐθισμένος στὶς ἀνθρωποθυσίες, δὲ δέχεται τὴ θυσία τῆς Ἰφιγένειας καὶ θεωρεῖ δίκαιο νὰ πληρῶνουν οἱ Ἕλληνες τὰ ἀντίποινα τῆς Αὐλίδας. Ὅταν λοιπὸν ἔφερε τὰ νέα γιὰ τὴ σύλληψη τῶν δύο Ἑλλήνων, τελειώνει τὰ λόγια του ὡς ἐξῆς:

εὐχου¹ δὲ τοιάδ', ὦ νεᾶνι, σοὶ ξένων
σφάγια παρεῖναι· κἂν ἀναλίσκης ξένους
τοιούσδε, τὸν σὸν Ἑλλὰς ἀποτεῖσει φόνον
δίκας τίνουσα τῆς ἐν Αὐλίδι σφαγῆς (336-9).

Ἐξάλλου, ὁ ἄγγελος ποὺ φέρνει στὸ Θόαντα τὰ νέα ἀπὸ τὴν ἀκτὴ γιὰ τὴν ἀπόπειρα φυγῆς τῶν ξένων, δὲν πρᾶχλείπει νὰ σχολιάσει τὴ συμπεριφορὰ τῆς Ἰφιγένειας, ἡ ὁποία «ξεχνώντῃς», ὅπως λέει, «τὴ σφαγὴ τῆς στὴν Αὐλίδα, πρόδωσε τὴ θεά» (1418κ).

Ἐπιπλέον ὁ ποιητὴς ἔχει βάλει στὸ στόμα τῆς ἡρωίδας του μιὰ δξύτατη κριτικὴ κατὰ τῶν ἀνθρωποθυσιῶν γενικᾶ. Μὲ ἀφορμὴ τὴν ἐπικείμενη θυσία τῶν δύο «ξένων» καὶ κάτω ἀπὸ τὸ βάρος τῆς φόρτισης ἀπὸ τὸν ὑποτιθέμενο θάνατο τοῦ Ὁρέστη, ἡ Ἰφιγένεια κχτκρῖνει τὰ σοφίσματα, ὅπως λέει, τῆς θεᾶς. Ἐκθέτει τὴν ἀντίφραση ποὺ ὑπάρχει στὴ συμπεριφορὰ τῆς Ἄρτεμης ἡ ὁποία, ἐνῶ θεωρεῖ μισμμένο ὅποιον ἀγγίξει αἷμα, ἢ λεχῶνα, ἢ νεκρὸ, ἢ ἴδια εὐχαριστεῖται μὲ θυσίες ἀνθρωποκτόνες. Δὲν εἶναι δυνατὸ, συμπεραίνει ἡ Ἰφιγένεια, ἡ Λητώ, ἡ σύζυγος τοῦ Δία νὰ ἔχει γεννήσει ἓνα τόσο ἠλίθιο πλάσμα. Σύμφωνα μ' αὐτὴν, οἱ κάτοικοι τῆς Ταυρικῆς εἶναι ἀνθρωποκτόνοι καὶ ρίχνουν τὰ βάρη στὴ θεά. Μὲ τὸν ἴδιο τρόπο ἐπεκτείνει τὴν κριτικὴ τῆς καὶ στὰ ταντάλεια δεῖπνα. Δὲν μπορεῖ οἱ θεοὶ νὰ εὐχαριστήθηκαν ἀπὸ τὴ σάρκα τοῦ Πέλοπα (380κκ)². Ἐπομένως οἱ

1. Τὴ διόρθωση τῆς προστακτικῆς τοῦ L εὐχου σὲ ηῦχου ἀπὸ τὸν Mekler τὴν ἀποδέχεται ὁ J. Diggle καὶ ἄλλοι, ὅπως ὁ Platnauer, σ. 89, ad 336, ὁ Sansone (1978), σ. 35, ὁ Erbse, σ. 203. Ἀντίθετα, οἱ Strachan, σσ. 133-36, καὶ Στεφανῆς, σ. 6, σημ. 4, ὑποστηρίζουν τὴ γραφὴ τοῦ L. Ὅπως ἐπισημαίνουν, ἡ Ἰφιγένεια στὸ παρελθὸν δὲν εἶχε προσευχηθεῖ νὰ ἔλθουν τέτοια θύματα γιὰ τὰ ὁποῖα ἀκούει πρώτη φορὰ. Κάτω ἀπὸ τὸ βάρος τοῦ ὄνειρου, αὐτὴ ποὺ πάντα στὸ παρελθὸν ἦταν γαληνὸς καὶ φιλοικτιρμῶν γιὰ τοὺς ξένους (344κ), εὐχῆθηκε νὰ ἔρχονταν στὴν Ταυρίδα, ὁ Μενέλαος καὶ ἡ Ἑλένη γιὰ νὰ πληρῶσουν μόνο αὐτοὶ τὸ δίκαιο ἀντίτιμο τῆς Αὐλίδας.

2. Βλ. π.χ. Lesky, σ. 231· Andreas Spira, *Untersuchungen zum Deus ex Machina bei Sophokles und Euripides* (Kallmünz, 1960), σ. 115· Sansone (1975), σσ. 288-89· Richard Hamilton, «Euripidean Priests», *HSCP*, 89(1985), σ. 60. Βλ. ἐπίσης Christian Wolff, «Euripides' *Iphigenia among the Taurians*: Aetiology, Ritual, and Myth», *CIAnt*, 23(1992), σσ. 309-11, ὁ ὁποῖος στὴν κριτικὴ, ποὺ ἀσχετῆ ἡ Ἰφιγένεια, συνυπολογίζει τίς ἀντιφάσεις καὶ τὰ διαφορούμενα στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ὑπάρχουν στὴ συμπεριφορὰ τῶν θεῶν (συγκεκριμένα τῆς Ἄρτεμης) καὶ στὶς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων μαζὶ τους.

θεοὶ δὲν ἐπιθυμοῦν ἀνθρωποθυσίες οὔτε στὴ βάρβαρη χώρα, ἀλλὰ οὔτε καὶ στὴν Ἑλλάδα¹. Τὸ συμπέρασμα ποὺ ἐξάγεται ἀβίαστα εἶναι ὅτι δὲν ἐπιθυμοῦσαν οὔτε τὴ δική της θυσία στὴν Αὐλίδα.

Ἡ ἀνθρωποθυσία λοιπὸν ποὺ διάλεξε ὁ Εὐριπίδης νὰ παρουσιάσει στὸ ἔργο αὐτό, δὲν εἶναι μιὰ ἀνθρωποθυσία σὲ κάποια μακρινὴ βάρβαρη χώρα, ἀλλὰ ἡ ἀνθρωποθυσία ποὺ ἐγίνε ἀπὸ Ἕλληνες καὶ μάλιστα στὴν πιὸ ἀκραία τῆς μορφῆς, ἀφοῦ πρόκειται γιὰ παιδοκτονία. Ὅσο κι ἂν φαίνεται παράδοξο, οἱ βάρβαροι κατηγοροῦνται γιὰ ἀνθρωποκτόνοι, ἀλλὰ τὰ μόνια παραδείγματα ἀνθρωποθυσίας στὸ ἔργο τοῦ Εὐριπίδη πρὸς εἶδος οἱ Ἕλληνες. Ἄλλωστε, μὲ τὸ νὰ τελεῖ τὴν ἱεουργία τῆς θυσίας, ἔστω καὶ ἀνγκυκιστικά, ἡ Ἰφιγένεια δὲν κάνει τίποτ' ἄλλο ἀπὸ τὸ νὰ ἐπαναλαμβάνει τὸ προηγούμενο ποὺ τέλεσαν οἱ Ἕλληνες στὴν Αὐλίδα².

Ἡ θυσία ὡστόσο τῆς Ἰφιγένειας εἶχε καὶ ἄλλες συνέπειες, ποὺ ἐπικρατοῦν στὸ ἔργο, ἰδιαίτερα στὴν περίπτωση τοῦ Ὀρέστη. Πρῶτα-πρῶτα ἡ ἀρχικὴ θυσία προκάλεσε, ὡς γνωστὸ, καὶ ἄλλες «θυσίες» μέσα στὴν οἰκογένεια: τὴ δολοφονία τοῦ Ἀγαμέμνονα ἀπὸ τὴν Κλυταιμῆστρα καὶ στὴ συνέχεια τὸ φόνο τῆς Κλυταιμῆστρας ἀπὸ τὸν Ὀρέστη. Ἀκριβῶς ἐξαιτίας τῆς μητροκτονίας ὁ Ὀρέστης βρίσκεται στὴ χώρα τῶν Ταύρων, μὲ νέα ἐντολὴ τοῦ Ἀπόλλωνα νὰ κλέψει τὸ ἄγαλμα τῆς θεᾶς Ἄρτεμης καὶ νὰ τὸ μεταφέρει στὴν Ἀθήνα γιὰ νὰ λυτρωθεῖ ἐπιτέλους ἀπὸ τὸ ἀνελέητο κυνήγι τῶν Ἐρινύων (85κκ). Εἶναι χαρακτηριστικὴ γιὰ τὸ μαρτύριό του ἡ ἀπάντηση ποὺ δίνει στὴν Ἰφιγένεια, ὅταν πρὶν τὴν ἀναγνώριση, τὸν ρωτάει, ἂν ζεῖ ὁ ἀδελφός της: ὑπάρχει, ζεῖ, πουθενὰ καὶ πικροῦ (568). Λογικὰ ἡ φράση αὐτὴ εἶναι ὀξύμωρη, δὲ σημαίνει τίποτα. Ἐνῶ ἔτσι ὁ Ὀρέστης ἀποφεύγει νὰ ἀπαντήσει εὐθέως, τὸ ὀξύμωρο δίνει παραστατικὰ τὸ μαρτύριό του γιὰ τὸ φόνο τῆς Κλυταιμῆστρας. Ἡ συμφιλίωση ποὺ εἶχε ἐπέλθει στὶς *Εὐμενίδες* τοῦ Αἰσχύλου ἀνάμεσα στὸν Ὀρέστη καὶ τὶς Ἐρινύες ἀπουσιάζει στὸν Εὐριπίδη³. Παρὰ τὴ δίκη, τὴν ἐπέμβαση τοῦ Ἀπόλ-

1. Hartigan (1986), σ. 121.

2. Πρβλ. Luschnig, σ. 158, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ἡ ἴδια κατηγορία ποὺ ἐκτοξεύει ἡ Ἰφιγένεια ἐναντίον τῶν ἀνθρωποκτόνων βαρβάρων πρέπει νὰ ἐκτοξευθεῖ καὶ ἐναντίον τοῦ πατέρα της, τῆς ἴδιας καὶ τῶν Ἑλλήνων γενικά, ἐφόσον προβαίνουν στὶς ἴδιες πράξεις. Βλ. ἐπίσης Katerina Synodinou, *On the Concept of Slavery in Euripides* (Ioannina, 1977), σ. 51· Hartigan (1986), σ. 121· Eadem (1991), σ. 92.

3. Γιὰ μιὰ ἐρμηνεῖα σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ἡ Ἰφιγένεια ἢ ἐν Ταύροις ἀνακαλεῖ τὴν Ὀρέστεια, ἀλλὰ μὲ μελοδραματικὸ ἀποτέλεσμα βλ. R. Caldwell, «Tragedy Romanticized: *THE IPHIGENIA TAURICA*», *CJ*, 70 (1974-75), σσ. 23-40. Κατὰ τὸν Κώστα Βαλάκα, «Ὀνειρα καὶ Τραγωδία: Τὸ πρόβλημα τῶν προρρήσεων στὴν Ἰφιγένεια ἐν Ταύροις τοῦ Εὐριπίδη», *Ἀριάδνη*, 6 (1993), σσ. 124-25, ἡ τραγωδία αὐτὴ μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ συνέχεια τῆς Ὀρέστειας μὲ ἐξάρτηση ἀπὸ τὶς *Εὐμενίδες* ἀπὸ τὴν ἀναγνώριση καὶ μετὰ.

λωνα καὶ τὴν ἀθωωτικὴ ψῆφο τῆς Ἀθηνᾶς, οἱ Ἐρινύες, οἱ ὁποῖες ψήφισαν ἐναντίον τοῦ ἐπιμένου νὰ διώκουν ἀκατάπαυστα τὸ θύμα τους (970κ). Ἐπανειλημμένα ὁ ποιητὴς ἀναφέρει τὶς μανιακὲς περιπλανήσεις τοῦ Ὀρέστη (930κ, 936κ, 1455κ), μὲ κορύφωμα τὴν περιγραφὴ τῆς κρίσης ποὺ τὸν ἔπικσε στὴν ἀκτὴ τῆς Ταυρικῆς. Ἡ κατάσταση αὐτὴ φέρνει στὴν ἐπιφάνεια τὴν ἀπελπισίαν τοῦ Ὀρέστη καὶ κατὰ προέκταση τὴν ἀνεπάρκεια τοῦ Ἀπόλλωνα νὰ κυριαρχήσει πάνω στὶς ἐχθρικές Ἐρινύες, ἂν καὶ μὲ ἐντολὴ δική του διέπραξε ὁ Ὀρέστης τὴ μητροκτονία. Ἡ σύγκρουση ἀνάμεσα στὶς δύο θεότητες συνεχίζεται καὶ ἀπόδειξη γι' αὐτὸ σὲ ἀνθρώπινο ἐπίπεδο παρέχουν οἱ συνεχεῖς κρίσεις καὶ τὸ ἄγχος τοῦ Ὀρέστη. Ὅπως λέει ὁ ἴδιος καὶ μέσα στὰ θεῖα καὶ μέσα στὰ ἀνθρώπινα ἐπικρατεῖ μεγάλη σύγχυση (572κ)¹.

Μὲ τὰ δεδομένα αὐτά, δὲν εἶναι περιέργο ποὺ ἀμφισβητεῖ τὴν εὐκρίνεια τοῦ θεοῦ καὶ τὸν θεωρεῖ ὑπαίτιο γιὰ τὶς συμφορὲς του. Ἔτσι ἀπὸ τὸν πρόλογο ἀκόμα χαρακτηρίζει ἄρκυν (77), παγίδα, τὴ νέα ἐντολὴ τοῦ Ἀπόλλωνα. Ἀργότερα, ὅταν ἐπίκειται ἡ σφαγὴ του, ἐκφράζει καὶ πάλι τὴν πικρία του γιὰ τὸ θεὸ ποὺ τὸν κατέστρεψε, ποὺ τὸν ἔστειλε ὅσο γινόταν μακρύτερα ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ ντροπὴ γιὰ τοὺς προηγούμενους χρησμούς του (711κκ). Ἡ παρουσία του ἐξάλλου στὴν Ταυρίδα ὀφείλεται σὲ ἐκβιασμό τοῦ Ὀρέστη πρὸς τὸ θεό. Ἐφόσον καὶ μετὰ τὴ δίκη ἐξακολουθοῦσε νὰ διώκεται ἀπὸ τὶς Ἐρινύες, ἔκανε ἀπεργίαν πείνας μέσα στὸ ἄδυτο τοῦ νου τοῦ Ἀπόλλωνα μὲ κίνδυνο νὰ τὸν μιάνει μὲ τὸ θάνατό του, ἂν δὲν τὸν ἔσωζε ὁ θεὸς ποὺ τὸν κατέστρεψε (972κκ)².

Δὲν εἶναι ὅμως μόνον ἡ παρούσα κατάσταση τοῦ Ὀρέστη ἡ ὁποία δεῖχνει τὶς φρικτὲς συνέπειες τῆς μητροκτονίας. Μετὰ τὴν ἀναγνώριση παίρνει τὴν εὐκαιρία νὰ φέρει μπροστὰ στὰ μάτια τῶν θεατῶν ὅλη τὴν ἱστορία του ἀμέσως μετὰ τὸ ἀποτρόπαιο αὐτὸ γεγονός. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸν ἀκό-

1. Βλ. Κ. Synodinou, «Some Cases of 'Oxymoron' in Euripides», *Δωδώνη*, Ζ' (1978), σ. 353. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ἡ ἐκ νέου καταδίωξη τοῦ Ὀρέστη καὶ μετὰ τὴ δίκη ἀπὸ τὶς Ἐρινύες φαίνεται νὰ εἶναι ἐπίνοια τοῦ Εὐριπίδη· βλ. σχετικὰ Henri Gregoire, éd. *Euripide: Iphigénie en Tauride*, στὸ *Euripide*, IV, éd. Léon Parmentier et Henri Grégoire (Paris, 1925), σσ. 99-100.

2. Σύμφωνα μὲ τὴ γνώμη ὀρισμένων μελετητῶν ἡ κριτικὴ τοῦ Ὀρέστη κατὰ τοῦ Ἀπόλλωνα καὶ κατὰ τοῦ θεοῦ γενικότερα, ἀποδεικνύεται λανθασμένη μετὰ τὴν ἀναγνώριση, ἐφόσον αὐτὴ ὁδηγεῖ στὴ σωτηρία· βλ. π.χ. Spira, σσ. 116-17· Kjeld Matthiessen, *Elektra, Taurische Iphigénie und Helena: Untersuchungen zur Chronologie und zur dramatischen Form im Spätwerk des Euripides* (Göttingen, 1964), σσ. 129-30· Burnett, σσ. 56-58· Luschnig, σ. 159. Ὅμως σύμφωνα μὲ τὴ Masaracchia, σ. 122, ἡ ἀναγνώριση ποὺ ματαίωσε τὴν ἀνθρωποθυσία δὲν πρέπει νὰ ἐκληφθεῖ ὡς σημεῖο θεϊκῆς εὐνοίας, ἀλλὰ μέσο ἀπαραίτητο γιὰ νὰ πραγματοποιηθεῖ ἡ προφητεία τοῦ χρησμοῦ τοῦ Ἀπόλλωνα.

μα μιὰ φορά τὸ παρελθὸν ἔρχεται νὰ βαρύνει καταθλιπτικὰ πάνω στὸ παρὸν τοῦ ἔργου¹. Ἀκοῦμε λοιπὸν γιὰ τὴν ἀρχικὴ καταδίωξή του ἀπὸ τὶς Ἐρινύες, γιὰ τὸ Λοξίρα ποὺ τὸν ἔστειλε στὴν Ἀθήνα νὰ δικασθεῖ ἀπὸ τὶς τρομερὲς θεές, γιὰ τὴν ἀπομόνωση ποὺ ἔζησε στὴν Ἀθήνα, καθὼς ὅλοι τὸν ἀπέφευγαν ὡς μισητὸ ἀπὸ τοὺς θεούς. Καὶ ὅσοι τὸν λυπήθηκαν τελικὰ καὶ τὸν φιλοξένησαν τὸν κρατοῦσαν σὲ πλήρη ἀπομόνωση. Οὔτε ἡ δίκη ἔμελλε, ὅπως εἶδαμε, νὰ βάλει τέρμα στὰ βάσανά του (939κκ).

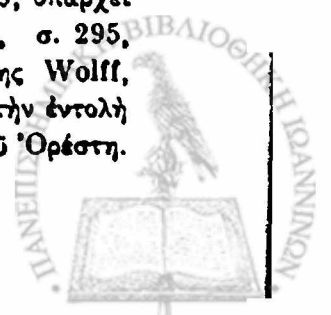
Ἡ μητροκτονία ὡστόσο δὲν ἀντιμετωπίζεται ὡς κάτι τὸ ἀποτρόπαιο μόνο ἀπὸ τὸ δράστη. Ἡ Ἰφιγένεια, πρὶν τὴν ἀναγνώριση, ὅταν μαθαίνει γιὰ τὴν πράξη τοῦ Ὀρέστη, δὲ βρίσκει ἄλλον τρόπο νὰ σχολιάσει τὸ γεγονός παρά μὲ ἓνα ὀξύμωρο, μὲ ἀντιφατικούς δηλαδὴ ἔρους: πόσο καλὰ πῆρε κακὴ δικαιοσύνη (ὡς εὔ κακὸν δίκαιον ἐξεπράξατο, 559). Ἐπίσης μετὰ τὴν ἀναγνώριση χαρακτηρίζει δεινὴ, φοβερή, τὴν πράξη τῆς μητροκτονίας καὶ ρωτᾷ τὸν Ὀρέστη πῶς βάσταξε νὰ τὸ κάνει (924).

Ἀλλὰ τὸ ἀποκορύφωμα ποὺ δείχνει τὸ μέγεθος τοῦ ἀποτροπισμοῦ γιὰ τὴ μητροκτονία, τὸ δείχνει ἡ ἀντίδραση τοῦ Θόαντα, τοῦ βάρβαρου βασιλιᾶ, ὅταν πληροφορήθηκε τὰ καθέκαστα. "Ὅταν μαθαίνει λοιπὸν πῶς οἱ ξένοι πρέπει νὰ ὑποβληθοῦν σὲ καθαρμό, ἐπειδὴ εἶναι μισσμένοι, τὸ χειρότερο στὸ ὁποῖο μπόρεσε νὰ πάει ὁ νοῦς του εἶναι ὅτι σκότωσαν κάποιον τόπιο. Ἡ Ἰφιγένεια ὁμως τὸν βεβαιώνει πῶς οἱ ξένοι ἦλθαν κουβελώντας μαζί τους τὸ φόνο, τὸ μίσημα: οἰκειὸν ἦλθον τὸν φόνον κεκτημένοι (1171). "Ὅταν τελικὰ ὁ Θόας πληροφορεῖται τὴν ἀκριβὴ αἰτία τοῦ μίσματός τους ἐκπληκτος ἀναφωνεῖ: "Απολλων, οὐδ' ἐν βαρβάροις ἔτλη τις ἄν (1174). (Ἀπόλλωνα, οὔτε καὶ βάρβαρος δὲ θὰ τὸ ἀποκοτοῦσε ποτέ). Ἐκεῖνο ὁμως ποὺ δὲ θὰ τὸ τολμοῦσε ποτέ οὔτε βάρβαρος ἀκόμα, τὸ τόλμησε ἓνας "Ελληνας. Οἱ "Ελληνες δηλαδὴ ὄχι μόνο διαπράττουν «βαρβαρότητες», ἀλλὰ εἶναι ἱκανοὶ νὰ ξεπεράσουν καὶ τοὺς ἴδιους τοὺς βαρβάρους².

Τὸ τίμημα ὡστόσο γιὰ τὴ θυσία στὴν Αὐλίδα δὲν τὸ πλήρωσε μόνο ἡ οἰκογένεια τῶν Ἀτρειδῶν, ὁ Ἀγαμέμνωνας, ἡ Κλυταιμῆστρα, ἡ Ἰφιγένεια, ὁ Ὀρέστης. Ἀνάλογο τίμημα, ὅπως πληροφορούμαστε ἀπὸ τὸ ἔργο, ἔχουν πληρώσει καὶ οἱ ἄλλοι πρωταγωνιστὲς τῆς τρωικῆς ἐκστρατείας (μὲ ἐξαιρέση τὴν Ἑλένη), οἱ ὁποῖοι μὲ τὸν ἓνα ἢ τὸν ἄλλον τρόπο συν-

1. Βλ. Seidensticker, σ. 208.

2. Βλ. Synodinou (1977), σ. 55. Ὁ Lesky, σ. 236, βλέπει στὰ λόγια τοῦ Θόαντα ἐπανάληψη τῆς ἐπίκρισης ποὺ δέχεται ὁ χρησμὸς τοῦ Ἀπόλλωνα ἀπὸ τοὺς Διοσκόουρους στὸ τέλος τῆς Ἠλέκτρας. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, σύμφωνα μὲ τὸν Whitman, σ. 29, ὑπάρχει χιοῦμορ στὴν ἐκπληκτὴ ἀντίδραση τοῦ Θόαντα. Ἀντίθετα ὁ Sansone (1975), σ. 295, ἀναγνωρίζει τὴ σοβαρότητα τῆς ἀναφώνησης τοῦ βάρβαρου βασιλιᾶ. Βλ. ἐπίσης Wolff, σσ. 321-22, σύμφωνα μὲ τὸν ὁποῖον, ὁ Θόας ἐπικαλούμενος τὸ θεὸ ποὺ ἔδωσε τὴν ἐντολή γιὰ τὴ μητροκτονία ἀποκαλύπτει τὸ «σκάνδαλο» ποὺ ὑπάρχει στὴν ἱστορία τοῦ Ὀρέστη.

δέονται μὲ τῆ θυσία (521κκ). Ἔτσι μαθαίνομε γιὰ τὸ θάνατο τοῦ Κάλχαντα, πού ζήτησε ἐν ὀνόματι τῆς Ἀρτεμης τῆ θυσία τῆς Ἰφιγένειας (17 κκ)· γιὰ τὶς περιπλανήσεις ἀκόμα τοῦ Ὀδυσσεύα (533κκ) πού μὲ δόλο ἔφερε τὴν Ἰφιγένεια στὴν Αὐλίδα (24κκ)· τέλος γιὰ τὸ θάνατο τοῦ Ἀχιλλέου, τοῦ δῆθεν ἐπίδοξου μνηστήρα τῆς Ἰφιγένειας (537κκ).

Ἐπιπλέον τὸ τίμημα γιὰ τὴν Αὐλίδα τὸ ἔχει πληρώσει ὀλόκληρη ἡ Ἑλλάδα, γιὰ νὰ μὴν ποῦμε τίποτε γιὰ τὴν Τροίκα. Ζωντανὸ παράδειγμα παρέχουν οἱ Ἑλληνίδες τοῦ Χοροῦ, θύματα κι αὐτὲς τοῦ πολέμου, οἱ ὁποῖες ἔχουν πουληθεῖ δούλες στὴ βάρβαρη αὐτὴ χώρα. Τὰ χορικά (κυρίως α' καὶ β') δείχνουν τὶς συνέπειες τοῦ πολέμου γιὰ τοὺς ἄμαχους καὶ κυριολεκτικὰ γεμίζουν τὸ θέατρο μὲ τὴν ἀβάστακτη νοσταλγία τῶν γυναικῶν γιὰ τὴ χαμένη πατρίδα, γιὰ τὴ χαμένη εἰρηνικὴ ζωὴ¹.

Ἐπίσης ἡ ὀργὴ τοῦ Ποσειδῶνα γιὰ τὴν ἄλωση τῆς Τροίας εἶναι ἐνεργὴ ἀκόμα καὶ τὴν ὥρα πού παίζεται τὸ ἔργο, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ προκαλέσει τὴ μεγάλη θαλασσοταραχὴ, ἡ ὁποία ἀσφαλῶς θὰ ματαίωνε τὴ διαφυγὴ τῶν Ἑλλήνων, ἂν δὲν ἐπενέβαινε ἡ Ἀθηνᾶ (1414κκ).

Μήπως ὅμως μὲ τὸ παρὸν τοῦ ἔργου θὰ σπάσει ὁ φαῦλος κύκλος καὶ θὰ λυτρωθοῦν ἐπιτέλους οἱ ἐναπομείναντες γόνοι τῆς καταραμένης οἰκογένειας τῶν Ἀτρειδῶν, ὅπως ἐπανειλημμένα ἔχει ὑποστηριχθεῖ²; Τὰ σημεῖα δὲν εἶναι καὶ τόσο εὐοίωνα. Οἱ πράξεις τῶν πρωταγωνιστῶν, ὅπως εἶδαμε, ἀλλὰ καὶ τὰ μέσα τὰ ὁποῖα χρησιμοποιοῦν τοὺς συνδέουν σὲ μιὰ ἀδιά-

1. Βλ. π.χ. Synodinou (1977), σσ. 30-31· Martin Hose, *Studien zum Chor bei Euripides* (Stuttgart, 1990), σ. 120.

2. Γιὰ εὐτυχὴ ἔκβαση τοῦ ἔργου μιλοῦν ὅσοι τὸ θεωροῦν τραγικο-κωμῶδία ἢ μελόδραμα ἢ ρομαντικὸ δρᾶμα. Βλ. π.χ. Platnauer, σ. ν· H.D.F. Kitto, *Ἀρχαία Ἑλληνικὴ Τραγωδία*, μετάφρ. Α. Ζενάκος (Ἀθήνα, ¹1968, ²1981), σσ. 419-43· Caldwell, σσ. 30, 35· U. Albin, «L' Ifigenia in Tauride e le fine del mito», *PP*, 38 (1983), σ. 108.

Ἄρκετοὶ ἄλλοι ἐρευνητὲς τὸ θεωροῦν ἔργο μὲ εὐτυχὴ κατάληξη ὑπὸ ὀρισμένους ὄρους. Βλ. π.χ. Luschig, σσ. 158, 160, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποῖα ἡ τραγωδία ἔχει «εὐτυχὲς τέλος» σὲ προσωπικὸ ἐπίπεδο. Βλ. ἐπίσης Whitman, σσ. 25, 33· Sansone (1975), σσ. 286, 290-91. Ὁ Seidensticker, σσ. 201-202, παρὰ τὴν ἔμφαση πού δίνει στὸ τραγικὸ παρελθὸν τῶν δύο ἀδελφῶν, ἔχει τὴν ἀποψη πὼς τελικὰ τὸ ἔργο πραγματεύεται τὴν εὐτυχὴ ἐπανένωση καὶ σωτηρία τῶν δύο ἀδελφῶν. Κατὰ τὴ Helene P. Foley, *Ritual Irony: Poetry and Sacrifice in Euripides* (Ithaca and London, 1985), σσ. 90-91, 100, ἡ προθυμία τῶν τριῶν πρωταγωνιστῶν γιὰ αὐτοθυσία τοὺς ὀδηγεῖ στὴ σωτηρία μὲσω τῆς ἀβλαβοῦς ἀναπαράστασης τῆς ἀρχαίας θυσίας. Σύμφωνα μὲ τὸν O' Brien, σσ. 105-109, ἡ εὐτυχὴς κατάληξη τοῦ ἔργου εἶναι ἀνάλογη μὲ τὴ νικηφόρα ἱστορία τοῦ Πέλοπα. Τέλος, ὁ Βαλάκας, σ. 125, μιλάει γιὰ ἀναγέννηση τῶν δύο ἀδελφῶν καὶ γιὰ κλείσιμο τοῦ φαύλου κύκλου «αἵματος που ἀπαίτησαν θεοὶ καὶ ἄνθρωποι».

Δὲ λείπουν ὥστόσο καὶ οἱ ἐπιφυλάξεις γιὰ τὸ «εὐτυχὲς τέλος» τοῦ ἔργου καὶ γενικότερα γιὰ τὸ χαρακτηρισμὸ του ὡς τραγικο-κωμῶδίας, κλπ. βλ. π.χ. Buxton, σ. 213· Marsaracchia, σ. 122· βλ. ἐπίσης Gilbert Murray, *Euripides and his age* (London, 1965, ¹1918), σσ. 72-73.

σπαστη αλυσίδα με τους προγόνους τους και την προγονική κατάρρα. Τα μέσα αυτά χαρακτηρίζονται κυρίως από δόλο¹. 'Ο δόλος εξάλλου σημάδεψε από την αρχή την οικογένεια τῶν Ἀτρείδων: με δόλο ὁ γενάρχης Τάντζλος θέλησε νὰ δοκιμάσει τοὺς θεοὺς, παραθέτοντάς τους τὴ σάρκα τοῦ ἴδιου τοῦ παιδιοῦ του, τοῦ Πέλοπα· με δόλο ὁ Πέλοπας παντρεύτηκε τὴν Ἴπποδάμεια, προκλώνοντας τὸ θάνατο τοῦ πατέρα της Οἰνόμαου· με δόλο ὁ Θυέστης ἔκλεψε τὸ χρυσόμαλλο ἀρνὶ τοῦ Ἀτρέα· με δόλο ὁ Ἀτρέας παρέθεσε σὲ δεῖπνο στὸ Θυέστη τὰ ἴδια τὰ παιδιά του· με δόλο ἡ Κλυταιμῆστρα σκότωσε τὸν Ἀγσμέμνονα· με δόλο ὁ Ὀρέστης σκότωσε τὴν Κλυταιμῆστρα· με δόλο τώρα ἐπιχειρεῖ νὰ κλέψει τὸ ἄγαλμα τῆς θεᾶς· καὶ τελικὰ με δόλο ἡ Ἰφιγένεια προσπαθεῖ νὰ δισφαλίσει τὴ σωτηρία τους².

Ἡ προγονικὴ ἄλλωστε κατάρρα ἀποτελεῖ μέρος τοῦ ἔργου. Ἡ πρώτη λέξη τῆς Ἰφιγένειας στὸν πρόλογο ἀναφέρεται στὸν Πέλοπα καὶ τὸ γάμο του, πράγμα ποὺ παραπέμπει ἀμέσως στὴν ἱστορία τῆς οἰκογένειας (1κ)³. Στὴ συνέχεια ὁ Χορός, ὅταν θρηνεῖ τὸν Ὀρέστη, ἀνακαλεῖ τὴν

1. Ἡ Hartigan (1986), σσ. 120-22, καὶ *passim*, καὶ Eadem (1991), σσ. 89-90, 94, καὶ *passim*, ἀξιολογεῖ ἀρνητικὰ τὴ χρήση τοῦ δόλου ποὺ ἐκπορεύεται ἀπὸ θεοὺς καὶ ἀνθρώπους στὴν τραγωδία αὐτή. Ἀντίθετα, ὁ Hans Strohm, «Trug und Täuschung in der Euripideischen Dramatik», *Euripides*, herausgegeben von Ernst-Richard Schwinge (Darmstadt, 1968), σ. 367, τὸν ἀντιμετωπίζει θετικά. (ἀ' δημοσίευση: *Würzburger Jahrbücher für die Altertumswissenschaft*, 4 (1949/50), σσ. 140-56) Βλ. ἐπίσης *Idem*, «Euripides 'Iphigenie im Tauerland'», *Ibidem*, σσ. 37-38. (ἀ' δημοσίευση: *Euripides: Iphigenie im Tauerland, Text u. Erläuterung*, bearbeitet von Hans Strohm [München, 1949], σσ. 18-37).

2. Πρβλ. Hartigan (1986), σ. 120.

3. Βλ. π.χ. καὶ Whitman, σ. 23, ὁ ὁποῖος δέχεται τὴν παραδοσιακὴ ἐκδοχὴ τῆς ἱστορίας τοῦ Πέλοπα, ποὺ συνεπάγεται δόλο στὸ φόνο τοῦ Οἰνόμαου καὶ συνεπῶς εὐθύνη γιὰ τὴν ἀρχικὴ κατάρρα στὴν οἰκογένεια. Γιὰ παρόμοιες ἀπόψεις βλ. ἐπίσης Hartigan (1986), σ. 120, καὶ Eadem (1991), σ. 98. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, σύμφωνα με τὸν Sansone (1975), σ. 290, ὁ Πέλοπας καὶ ἡ Ἰφιγένεια δὲν ἔχουν διαπράξει κανένα ἀδίκημα καὶ ὡς ἐκ τούτου σώζονται ἀπὸ τοὺς θεοὺς. Ἐπίσης ὁ O' Brien, σσ. 104-105, ἐπιχειρηματολογεῖ γιὰ τὴν ἀθωότητα καὶ τὴν ἐπιτυχημένη σταδιοδρομία τοῦ Πέλοπα, τὴν ὁποία ἀκολουθεῖ καὶ ἡ Ἰφιγένεια. Σύμφωνα με τὴν ἐπιχειρηματολογία του, ὁ ποιητὴς (ὅπως καὶ ὁ Πίνδαρος, Ὀλυμπ. 1) δὲν ἀναφέρει τὸ Μυρτίλο, οὔτε μπορεῖ ἡ παρουσία του νὰ θεωρηθεῖ δεδομένη· ἐπομένως δὲν μπαίνει θέμα ἐνοχῆς καὶ κατάρρας. Ἀλλὰ ὁ ποιητὴς δὲ φαίνεται νὰ διαχωρίζει τὸν Πέλοπα ἢ / καὶ τὴν Ἰφιγένεια ἀπὸ τὰ ἄλλα μέλη τῆς οἰκογένειας. Ὅταν λοιπὸν ἀναφέρεται σὲ τιμωρία ἢ πάθη τῆς οἰκογένειας, ἀναφέρεται γενικὰ σὲ ὅλους τοὺς Τανταλίδες. Λέει ὁ Χορός:

ἔνθεν τῶν πρόσθεν δμαθέντων
ἐκβαίνει ποινὰ Τανταλιδῶν
εἰς οἴκους... (199-201).

Πάλι:

δεινὴ τις ὀργὴ δαιμόνων ἐπέζεσεν
πρὸς Ταντάλειον σπέρμα διὰ πόνων ἔσγει (987-8).

προγονική κατάρα, τὴν ἄρματοδρομία τοῦ Πέλοπα, τὴν ἀλλαγὴ τῆς πορείας τοῦ ἡλίου, τὸ χρυσὸ ἄρνι, τὰ ἀλλεπάλληλα φονικά, τὴ δικιωνίση τῆς κατάρας (191κκ)¹.

Τὸ σημεῖο ὁμως στὸ ὁποῖο ἡ ἱστορία τῆς οἰκογένειας, ἡ προγονική κατάρα, ἀποκτᾶ κεντρικὴ σημασία εἶναι ἡ σκηνὴ τῆς ἀναγνώρισης. Τὰ τεκμήρια τὰ ὁποῖα ζητάει ἡ Ἰφιγένεια γιὰ νὰ πεισθεῖ ὅτι ὁ ξένος πού βρῆσκειται μπροστά της εἶναι ὁ ἀδελφός της, φέρνουν στὸ προσκῆνιο, ἀκόμα μιὰ φορά, τὴν ἱστορία τῆς οἰκογένειας ἀπὸ τὸ ἀπώτατο παρελθὸν ὡς σήμερον². Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸν οἱ κρίκοι πού ἐνώνουν τοὺς προγόνους μὲ τοὺς ἀπογόνους διατηροῦνται ἄθικτοι. Ὁ Ὀρέστης λοιπὸν ἀναφέρει πρῶτα τὰ τεκμήρια τὰ ὁποῖα γνωρίζει ἐξ ἀκοῆς: τὸ ὑφαντὸ πού στόλισε ἡ Ἰφιγένεια μὲ τὴν ἔριδα τοῦ Ἀτρέα καὶ τοῦ Θυέστη, μὲ τὸ χρυσὸ ἄρνι, μὲ τὴν ἀλλαγὴ τῆς πορείας τοῦ ἡλίου (811κκ). Ἐπειτα ὁ Ὀρέστης ἀναφέρει στοιχεῖα ἀπὸ τὴν προσωπικὴ ἱστορία τῆς Ἰφιγένειας, δηλαδὴ τὸ νερὸ πού τῆς ἔδωσε ἡ μητέρα της στὸ Ἄργος γιὰ τὸ νυφικόν, ὑποτίθεται, λουτρὸ στὴν Αὐλίδα, καὶ τὴν τούφα ἀπὸ τὰ μαλλιά της, πού ἡ ἴδια ἔστειλε πίσω στὴ μητέρα της ἀντὶ γιὰ τὸ νεκρὸ σῶμα της (818κκ).

Τελικὰ, ὁ Ὀρέστης ἀναφέρεται στὸ ὑπατο σημεῖο ἀναγνώρισης, τὸ ὁποῖο εἶδε ὁ ἴδιος καὶ τὸ ὁποῖο θὰ διαλύσει καὶ τὴν τελευταίαν ἀμφιβολία

Ἀκόμα, ἡ μνεῖα τοῦ Πέλοπα στὸν πρῶτο στίχο τοῦ προλόγου, στὸν ὁποῖον ἡ Ἰφιγένεια ἀναφέρει τὴ γενεαλογία της, δὲν εἶναι τὸ πλέον κατάλληλο σημεῖο γιὰ νὰ ἀναφερθεῖ ἡ ἱστορία τοῦ Μυρτίλου. Βλ. παρακάτω, σημ. 1.

1. Τὸ σχετικὸ χωρίο εἶναι τὸ ἐξῆς:

μόχθος δ' ἐκ μόχθων ἄισσει
 < >
 δινενοῦσαις ἵπποις πιαναῖς.
 ἀλλάξας δ' ἐξ ἔδρας ἱερὸν
 †δμ' ἀγῶς ἄλιος†.
 †ἄλλοις† δ' ἄλλα προσέβα
 χρυσέας ἀρνὸς μελάθροις ὀδύνα
 †φόνος ἐπὶ φόνῳ ἄγεα ἄχεσιω† (191-97).

Βλ. Weil, σ. 461, ad 192, Βερναρδάκης, σσ. 254-55, ad 192-7, Gregoire, σ. 121, σημ. 2, σύμφωνα μὲ τοὺς ὁποῖους τὸ ἵπποις ἀναφέρεται στὸ ἄρμα τοῦ ἡλίου καὶ ὄχι στὴν ἄρματοδρομία τοῦ Πέλοπα. Στὴν ἀποψη αὐτὴ κλίνει περισσότερο καὶ ὁ Platnauer, σσ. 76-77, ad 192 et sqq. Βλ. ἐπίσης Ὁ Brien, σ. 110. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἡ Hartigan (1991), σ. 101, συμφωνεῖ μὲ τὸν G. Murray (OCT), σύμφωνα μὲ τὸν ὁποῖον ἡ λέξη ἵπποις ἀναφέρεται στὴν ἄρματοδρομία τοῦ Πέλοπα καὶ ὄχι στοὺς ἵππους τοῦ ἡλίου. Ἡ ἐπιχειρηματολογία τῆς Hartigan βασίζεται κυρίως σὲ δύο σημεῖα: στὸ ὅτι οἱ περιπέτειες τοῦ Οἴκου ἄρχισαν πρὶν τὴν ἔριδα τοῦ Ἀτρέα καὶ τοῦ Θυέστη, καὶ στὸ ὅτι ὁ Πέλοπας παρουσιάζεται κύριος πρόγονος στὸ ἔργο αὐτό. Πράγματι εἶναι πιθανὸν ὁ Χορδς καθὼς κάνει μιὰ ἀνασκόπηση τῶν συμφορῶν τοῦ Οἴκου καὶ τῆς προγονικῆς κατάρας νὰ ἀναφέρεται ἐδῶ στὴν ἄρματοδρομία τοῦ Πέλοπα, ἐφόσον σὲ κανένα σημεῖο τοῦ ἔργου δὲ φαίνεται νὰ ἐξαιρεῖται αὐτὸς ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα μέλη τῆς οἰκογένειας.

2. Πρβλ. Matthiessen, σ. 131· Seidensticker, σ. 208.

τῆς Ἰφιγένειας γιὰ τὴν ταυτότητα τοῦ ξένου. Πρόκειται γιὰ τὴ λόγχη τοῦ Πέλοπα, μὲ τὴν ὁποία σκοτώσε τὸν Οἰνόμαο¹, πού ἦταν κρυμμένη μέσα στὸ παρθενικὸ δωμάτιο τῆς Ἰφιγένειας (822κκ). Τὸ γεγονός αὐτὸ ἀποκτᾶ τεράστια συμβολικὴ σημασίη. Τὸ δωμάτιο ἐνὸς νεαροῦ κοριτσιοῦ θὰ ἦταν ὁ τελευταῖος κρυψώνης, στὸν ὁποῖο θὰ περιμέναμε νὰ βροῦμε τὸ ὄργανο τοῦ φόνου². Προφανῶς ὁ ποιητὴς διάλεξε τὸν τρόπο αὐτὸν τῆς ἀναγνώρισης γιὰ νὰ φανεῖ πὼς ὁτιδήποτε συμβολίζει ἡ λόγχη εἶναι ζωντανὸ καὶ ἀποτελεῖ στοιχεῖο ταυτότητας τῶν δύο ἀδελφῶν³.

Ὅμως, θὰ μπορούσε νὰ ἀντιτείνει κανεὶς, ὁ χρησμός τοῦ Ἀπόλλωνα ὀρίζει πὼς ἂν πάρει ὁ Ὀρέστης τὸ ἄγαλμα τῆς θεᾶς καὶ τὸ μεταφέρει στὴν Ἀττικὴ, θὰ λυτρωθεῖ ἐπιτέλους ἀπὸ τὰ βασανὰ του (87κκ). Ἔτσι εἶναι, ἀλλὰ πρὶν νὰ βγάλουμε συμπεράσματα, ἄς δοῦμε συνοπτικὰ τί συμβαίνει μετὰ τὴν ἀναγνώριση. Ὡς τὸ σημεῖο αὐτὸ εἶχε γίνει σαφές ὅτι τόσο ἡ Ἰφιγένεια ὅσο καὶ ὁ Ὀρέστης εἶναι γνήσιοι γόνιοι τῆς οἰκογένειας καὶ ἀναφορικὰ μὲ τὶς συνέπειες πάνω τους τῆς προγονικῆς κατάρτας καὶ ἀναφορικὰ μὲ τὶς δικές τους πράξεις, οἱ ὁποῖες, ὅπως εἶδαμε, ἐξυκολοῦν νὰ ἐντάσσονται στὶς ἰδιάζουσες πράξεις τῆς καταραμένης αὐτῆς οἰκογένειας.

1. Σύμφωνα μὲ τὴν παραδοσιακὴ ἐκδοχὴ τοῦ μύθου ὁ Οἰνόμαος σκοτώθηκε πέφτοντας ἀπὸ τὸ ἄρμα σὲ ἀτύχημα πού προκάλεσε δόλια ὁ Μυρτίλος, ὁ ἠνιόχος του, μετὰ ἀπὸ ὑποκίνηση τοῦ Πέλοπα. Βλ. Platnauer, σ. 129, ad 825. Βλ. ἐπίσης Σοφ. Ἡλέκτρα, 504 κκ., Εὐριπ. Ὀρέστης, 988κκ.

2. Ἡ κρυμμένη λόγχη ἀποτελεῖ προφανῶς ἐπινοήση τοῦ Εὐριπίδη· βλ. O'Brien, σ. 113. Βλ. ἐπίσης Weil, σ. 508, ad 823-826, σύμφωνα μὲ τὸν ὁποῖον ὁ ἐνλόγως κρυψώνας εἶναι ἀσφαλῆς καὶ προφυλαγμένος ἀπὸ κάθε ἀδιάκριτη ἐρευνα. Κατὰ τὸν Whitman, σ. 23, χρησιμοποιήθηκε τὸ δωμάτιο τῆς Ἰφιγένειας, γιὰτὶ ἓνα τεκμήριο πρέπει νὰ παραμείνει κρυφὸ, ἢ ἐπειδὴ ὁ Εὐριπίδης ἤθελε νὰ συνδέσει τὸ νέο κορίτσι μὲ τὴν ἥρωικὴ πλευρὰ τῶν Πελοπιδῶν, ἐφόσον τὸ σχέδιο πού θὰ ἐπινοήσει ἀπαιτεῖ θάρρος καὶ πονηριά.

3. Οἱ ἐρμηνεῖες σχετικὰ μὲ τὴν κρυμμένη λόγχη ποικίλλουν. Βλ. π.χ. Whitman, σ. 23, σύμφωνα μὲ τὸν ὁποῖον τὰ τεκμήρια συνοψίζουν τὰ ἐγκλήματα καὶ τὶς συμφορὲς τῆς οἰκογένειας· ἀκόμα τὰ τεκμήρια (καὶ ἡ λόγχη εἰδικότερα) δίνουν τὴν ταυτότητα τῶν δύο ἀδελφῶν «ὡς κληρονόμων καὶ προϊόντων ἐνὸς ἐγκληματικοῦ, ἥρωικοῦ, παρελθόντος» (σ. 24).

Θετικὰ ἀξιολογοῦν τὴν κρυμμένη λόγχη ὁ Sansone (1975), σ. 290, κατὰ τὸν ὁποῖον ὁ Πέλοπας δὲν ἔχει διαπράξει κανένα ἀδίκημα, καὶ ὁ O'Brien, σσ. 103-105, ὁ ὁποῖος βλέπει στὴ λόγχη τὸ ὄργανο μιᾶς προγονικῆς, ἥρωικῆς νίκης χωρὶς δόλο. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, σύμφωνα μὲ τὴν Hartigan (1986), σ. 123, ἡ λόγχη τοῦ Πέλοπα ἀποτελεῖ κτὸ ταυριαστὸ σύμβολο μιᾶς βίαιης καὶ δόλιας πράξης, τὸ ὁποῖο τονίζει ἀκόμα μιὰ φορὰ τὸ δεσμὸ ἀνάμεσα στὴν Ἰφιγένεια καὶ τὸν Πέλοπα». Βλ. ἐπίσης Eadem (1991), σ. 98.

Ἄς σημειωθεῖ πὼς ὁ Ὀρέστης, ὅταν ἀκόμα ἡ Ἰφιγένεια δὲν τὸν εἶχε ἀναγνωρίσει, ἔδωσε τὰ στοιχεῖα τῆς ταυτότητάς του ὡς ἀπόγονος τοῦ Πέλοπα, πράγμα πού ἐπιβεβαιώνει τὴ σπουδαιότητά του στὸ ἔργο αὐτό:

Ἰφ. ἀλλ' ἡ Λάκαινα Τυνδαρίς σ' ἐγένετο;

Ορ. Πέλοπός γε παιδί παιδός, οὐδ' κλέφτης ἐγώ (806-807).

Βλ. καὶ O'Brien, σ. 103.

Μετὰ τὴν ἀναγνώριση, ἡ Ἰφιγένεια ὡς ἄξια ἀπόγονος τοῦ Τάνταλου ἐπινοεῖ τὸ δόλιο σχέδιο μὲ τὸ ὁποῖο θὰ κλέψουν τὸ ἀγάλμα καὶ θὰ διχφύγουν ὄλοι. Τὸ σχέδιο τῆς σωτηρίας βασίζεται κυρίως στὸ μίγμα τοῦ Ὀρέστη ἀπὸ τὴ μητροκτονία (1029κκ). Ἡ ἀνάγκη γιὰ καθαρμὸ τοῦ ἀγάλματος καὶ τῶν πρωταγωνιστῶν, ὅπως προτείνει ἡ Ἰφιγένεια, εἶναι πέρα γιὰ πέρα ἀληθινή. "Ὅλοι καὶ ὅλα εἶναι μισμμένα: τὸ ἀγάλμα τῆς θεᾶς ποὺ δέχεται τὶς ἀνθρωποθυσίες, ἡ Ἰφιγένεια ποὺ παίρνει μέρος σ' αὐτές, καὶ πάνω ἀπ' ὅλα βέβαια ὁ μητροκτόνος Ὀρέστης. Ἔτσι τὰ μέτρα καθαρμοῦ καὶ προφύλαξης, τὰ ὁποῖα προτείνει ἡ Ἰφιγένεια γιὰ νὰ μὴ μισθθεῖ ὀλόκληρη ἢ πόλη εἶναι ἐπιβεβλημένα. Ὁ Θόας λοιπὸν δὲν εἶναι τόσο ἀφελής, ὅπως ἔχει θεωρηθεῖ¹, ποὺ τὰ δέχεται, ἀφοῦ τὸ μίγμα εἶναι πραγματικὸ καὶ ἡ πίστη σὲ παρόμοια θαύματα, ὅπως αὐτὰ ποὺ ψέματα τοῦ λέει ἡ Ἰφιγένεια, δὲν εἶναι σπάνια ἀκόμα καὶ σήμερα. Ἡ διχοφορὰ εἶναι ὅτι ἡ Ἰφιγένεια ἀντὶ νὰ ἐξαγνίσει, νὰ ξεπλύνει τὸ μίγμα, θὰ τὸ χρησιμοποιοῦσε ὡς πρόσχημα γιὰ νὰ ἐξαπατήσῃ τὸ βασιλιά. Μήπως ὅμως μὲ τὸν τρόπο αὐτὸν ἀντὶ νὰ πάει ἡ θεὰ σὲ μιὰ εὐδαίμονα πόλη - ὅπως εὐχεται ἡ Ἰφιγένεια (1086κκ) - θὰ ἐπιστρέψῃ στὴν καρδιά τοῦ μιάσματος; Μήπως θὰ ἐπιστρέψῃ στὴ χώρα τῶν ἀνθρωποθυσιῶν ποὺ εἶναι ἡ Ἑλλάδα; Μήπως τὰ δύο ἀδελφικὰ, ἀντὶ νὰ λυτρωθοῦν ἐπιτέλους, δὲ θὰ μπορέσουν ποτὲ νὰ βγοῦν ἀπὸ τὸν κύκλο τῆς οἰκογένειας καὶ τῆς κατάρρας²;

Ἴσως μιὰ ἐνδειξη πὼς τὰ πράγματα εἶναι κάπως ἔτσι παρέχει ἡ θλασσοταραχὴ ποὺ ξεσηκώνεται τὴν τελευταία στιγμή καὶ ποὺ θὰ ματαίω-νε τὴ διαφυγὴ τῶν ἀδελφῶν, ἀν δὲν ἐπενέβαινε τελικά, ὄχι ὁ Ἀπόλλωνας, ὄχι ἡ Ἄρτεμη, ἀλλὰ ἡ Ἀθηνᾶ, ἡ πολιοῦχος θεὰ τῆς Ἀθήνας. Θὰ ἔχομε ἤδη προσέξει ὅτι τὰ δύο θεϊκὰ ἀδελφικὰ δὲν ἐπενέβησαν σὲ κανένα σημεῖο τοῦ ἔργου ὑπὲρ τῶν δύο θνητῶν ἀδελφῶν. Ἀντίθετα, τὴν ὥρα τὴν κρίσιμη,

1. Βλ. π.χ. Lesky, σ. 236· Seidensticker, σ. 210. Ἀλλὰ ὑπάρχουν καὶ ἀπόψεις διαφοροετικὲς σχετικὰ μὲ τὸ Θόαντα. Βλ. π.χ. O' Brien, σσ. 105-108, ὁ ὁποῖος βλέπει στὸ πρόσωπό του τὸν σκληρὸ ἄγριο ἀπὸ τὸν ὁποῖο διέφυγε ἡ Ἰφιγένεια, ὅπως στὸ μυθικὸ παρελθὸν ἡ Ἰπποδάμεια εἶχε διαφύγει ἀπὸ τὸν ἐξίσου σκληρὸ Οἰνόμαο γιὰ νὰ παντρευτεῖ τὸν Πέλοπα. Βλ. ἐπίσης Strohm, «Euripides Iphigenie im Tauerland», σ. 379, ὁ ὁποῖος χαρακτηρίζει τὸ Θόαντα ἀδέξιο, ἀλλὰ αἰμοδιψὴ ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων.

2. Γενικὰ ἀναγνωρίζεται ἡ ἀνάγκη γιὰ καθαρμὸ ὄλων τῶν ἐμπλεκόμενων· ὁμως οἱ περισσότεροι μελετητὲς βλέπουν στὴν προσποιητὴ τελετουργία τῆς κάθαρσης τὴν ὀριστική ὑπέρβαση τῆς κατάρρας τῶν Τανταλιδῶν, τὸν ἐξαγνισμό καὶ τὴν τελικὴ λύτρωση τῶν «κεκαθαρμένων». Βλ. σχετικὰ, π.χ. Burnett, σσ. 59-60· Whitman, σσ. 28-29· Seidensticker, σ. 209· Hamilton, σσ. 60-61· Foley, σ. 90· Hartigan (1986), σ. 122· Eadem (1991), σ. 94· Wolff, σ. 317. Βλ. ἀκόμα Βαλάκας, σσ. 126-27, σύμφωνα μὲ τὸν ὁποῖον, ὅταν ἡ Ἰφιγένεια ἀρχίζει τοὺς καθαρμούς, δὲ γνωρίζομε ἀν πρόκειται γιὰ παρωδία ἢ γιὰ γνήσια τελετουργία. Ἐν πάσῃ περιπτώσει δέχεται ὅτι οἱ καθαρτήριες τελετὲς «σημαίνουν ὡς πρὸς τὸ μεταφορικὸ ἐπίπεδο τῆς πλοκῆς τοῦ ἔργου τὴν ἐξοδο τῶν ἐξαγνιζόμενων καὶ τοῦ ἀγάλματος ἀπὸ τὸν χώρο καὶ τὸ ἔργο τοῦ θανάτου» (σ. 127).

πού επίκειται ή άκύρωση τών προσπαθειών τους, ή σωτηρία προέρχεται από την 'Αθηνά¹.

Αυτή διευθετεί τὰ πάντα. Παρακαλεί τόν άδελφό της Ποσειδώνα νά γαληνέψει τὸ πέλαγος, ύποδείχνει στὸ Θόαντα νά σταματήσει τὴν καταδίωξη τών δύο ἀδελφιών και νά στείλει πίσω στὴν Ἑλλάδα τὶς ύποδουλωμένες γυναίκες τοῦ Χοροῦ. Μεριμνά επίσης για τὸ ἄγαλμα τῆς ἀδελφῆς της Ἄρτεμης, ιδρύει τὴ λατρεία της στὶς Ἄλεις Ἀραφηνίδες, κατργεῖ τὶς ἀνθρωποθυσίες και χρίει τὴν Ἰφιγένεια ἱέρεια τῆς Ἄρτεμης στὴ Βραυρώνια. Ἐκεῖ θά ζήσει στὸ ἐξῆς και θά πεθάνει, τιμώμενη ἀπὸ τὶς γυναίκες και δεχόμενη τὰ πέπλα ὕσων ἀπὸ αὐτὲς πεθαίνουν πάνω στὸν τοκετό (1435κκ).

Τί νά σηκίνει ἄραγε ἡ ἐμφάνιση αὐτῆ τῆς Ἀθηνᾶς ὡς ἀπὸ μηχανῆς θεοῦ²; Μήπως ὁ Εὐριπίδης ἀφοῦ ἔδειξε πὼς δὲν ὑπῆρχε πραγματικὴ κάθαρση και λύτρωση, ἤθελε νά ὑποδηλώσει τὸ χάσμα ἀνάμεσα στὴν πραγματικότητα και τὶς διευθετήσεις τῆς Ἀθηνᾶς; Μήπως τὰ δύο ἀδέλφια θύματα τῆς προγονικῆς κατάρχεις και τών πράξεών τους, δὲν μποροῦν πιά νά βγοῦν ἀπὸ τὸ φαῦλο κύκλο ὅ,τι κι ἂν κάνουν; Μήπως δηλαδὴ ἡ ἐμφάνιση

1. Βλ. Hartigan (1986), σσ. 122-24· Eadem (1991), σσ. 100, 103.

2. Ἡ ἐμφάνιση τῆς Ἀθηνᾶς ἔχει ἐρμηνευθεῖ ποικιλοτρόπως. Για τὸν αἰτιολογικὸν χαρακτήρα τοῦ ρόλου της σχετικά με τὴ λατρεία τῆς Ἄρτεμης στὴν Ἀττικὴ βλ. π.χ. G.M. A. Grube, *The Drama of Euripides* (London, New York, 1941, 1973), σ. 329. Lesky, σ. 237· Spira, σσ. 119-20· Whitman, σ. 33. Στὴν αἰτιολογία ὁ Hamilton, σ. 281, προσθέτει και τὸ αἰσχυρικὸν προηγούμενο τὸ ὁποῖο ἀνακοινώνει ἡ πολιούχος θεά, δηλαδὴ τὸ «δεδικασμένο» πὸ καθιερώνει ἡ ἀθώωση τοῦ Ὀρέστη με ἰσοψηφία (1469κκ). Βλ. επίσης Caldwell, σ. 28, σύμφωνα με τὸν ὁποῖον ἡ παρουσία τῆς Ἀθηνᾶς ὀφείλεται στὴν ἀνακεφαλαίωση τῆς Ὀρέστειας ἀπὸ τὴν *IT*. Κατὰ τὸν Βαλάκα, σ. 125, ἡ ἐμφάνιση τῆς Ἀθηνᾶς προέρχεται ἀπὸ τὸν ἔντονα ἀττικοκεντρικὸν χαρακτήρα τοῦ τέλους τοῦ ἔργου. Ἡ αἰτιολογία τῆς Ἀθηνᾶς σὲ σχέση με τὶς συναφεῖς τελετουργίες ἀποτελεῖ ἀντικείμενο τῆς ἐργασίας τοῦ Wolff, σσ. 312-31.

Ὀρισμένοι ἄλλοι μελετητὲς ἐξηγοῦν τὴν παρουσία τῆς Ἀθηνᾶς ὡς ἔκφραση με τὸν ἔναν ἢ τὸν ἄλλον τρόπο τῆς θεϊκῆς δύναμης στὸ ἔργο. Βλ. π.χ. Strohm, «Euripides *Irphigenie im Tauerland*», σσ. 380-81· Burnett, σσ. 66-69· Seidensticker, σσ. 203, 205-206.

Κατὰ τὴ Hartigan (1986), σ. 125, ἡ ἐμφάνιση τῆς Ἀθηνᾶς και τὸ ἔργο γενικότερα ἀποτελοῦν ἓνα ἔμμεσο σχόλιο για τὴν πολιτικὴ τῆς Ἀθῆνας στὸν ἑλληνικὸν κόσμον, ἐφόσον ἡ θεά ἀποδέχεται τὶς πράξεις τών δύο ἀδελφιών, δηλαδὴ τὴν κλοπὴ και ἀπάτη, δείχνοντας, ἔτσι ὅτι ἡ Ἰδία και ἡ Ἀθῆνα ἔχουν τὴ δύναμη νά ἐνεργοῦν ὅπως θέλουν. Βλ. επίσης Eadem (1991), σσ. 103-105.

Τέλος, κατὰ τὸν W.A. Arrowsmith, «A Greek Theater of Ideas», *Arion*, 2 (1963), σ. 45, ἡ ἐμφάνιση τῆς Ἀθηνᾶς, καθὼς και ὁλόκληρο τὸ ἔργο ἔχουν συμβολικὴ σημασία πὸ σχετίζεται με τὸν πελοποννησιακὸν πόλεμον. Ὅπως δηλαδὴ ὁ ποιητὴς εἰσάγει στὸ ἔργο τὴν Ἀθηνᾶ, ἡ ὁποία καθιερώνει στὴν Ἀττικὴ τὴ λατρεία τῆς πολιτισμένης Ἄρτεμης και ὀφείκει τέρμα στὶς ἀνθρωποθυσίες, ἔτσι ἐπιβάλλεται νά σταματήσουν οἱ ἀνθρωποθυσίες πὸ συνεπάγεται ὁ πόλεμος.

τῆς Ἀθηνᾶς ἔχει εἰρωνικὸ χαρακτήρα¹;

Ἡ ὁποία ἀπάντηση καὶ νὰ δώσομε, ἢ Ἰφιγένεια τελικὰ δὲν ἐπιστρέφει ποτὲ στὴν πατρίδα της, παρὰ τὴ διακαῆ ἐπιθυμία της καὶ τὴ ρητὴ ὑπόσχεση τοῦ Ὀρέστη (982). Ἡ πολυπόθητη ἔνωση μαζί του δὲν πραγματοποιεῖται. Τὰ σκορπισμένα μέλη τῆς ἀφανισμένης οἰκογένειας δὲν ξανασιμῶν ποτέ. Ἡ χαμένη ἰσορροπία δὲν ἀποκαθίσταται οὔτε καὶ μὲ τὴν ἐμφάνιση τῆς Ἀθηνᾶς².

Ἄν ὅσα ἀνέφερα παραπάνω ἔχουν κάποια βάση, ἴσως θὰ ἔπρεπε νὰ εἶμαστε περισσότερο ἐπιφυλακτικοὶ ὅταν μιλοῦμε γιὰ «αἴσιο τέλος» τοῦ ἔργου, καὶ ἴσως θὰ μπορούσαμε νὰ ἰσχυριστοῦμε πῶς τὸ τραγικὸ ἢ ὀτιδῆποτε ὀνομάζομε τραγικὸ ἔχει καὶ ἄλλους τρόπους γιὰ νὰ ἐπενεργεῖ καὶ νὰ κάνει αἰσθητὴ τὴν παρουσία του, πέρα ἀπὸ τοὺς κανόνες πού ἔθεσε ὁ Ἀριστοτέλης.

1. Πρβλ. Βαλάκας, σ. 139, ὁ ὁποῖος μιλάει γιὰ εἰρωνικὴ θεοφάνεια πού κηρύσσει τὸ ἀπρόβλεπτο τῶν ἀνθρώπινων πραγμάτων καὶ τῆς στάσης τῶν θεῶν.

2. Γιὰ παρόμοιες ἀπόψεις βλ. π.χ. Strohm, «Trug und Täuschung in der Euripideischen Dramatik», σ. 366. *Idem*, «Euripides Iphigenie im Tauerland», σ. 389. Γιώργος Ἰωάννου, *Εὐριπίδη Ἰφιγένεια ἢ ἐν Ταύροις: Εἰσαγωγή - Μετάφραση - Σχόλια* (Ἀθήνα, ¹1967, ²1981), σ. μγ'. Masaracchia, σ. 122. Πρβλ. Buxton, σ. 213, σύμφωνα μὲ τὸν ὁποῖο τὸ τέλος τῆς ἱστορίας στὴν ἀκτὴ τῆς Ἀττικῆς ἐπιβεβαιώνει τὴν ὀριακὴ κατάσταση τῶν δύο ἀδελφῶν.

Διαφορετικὴ ἀπόψη ἐκφράζει ὁ Günther Zuntz, «Die Taurische Iphigenie des Euripides», *Die Antike*, 9 (1933), σ. 254, κατὰ τὸν ὁποῖον ἡ θεὰ τῆς Ἀθήνας ἐνώνει ὅλους τοὺς χωρισμένους. Κάτι τέτοιο ὁμως δὲ συμβαίνει.

